

Mato ZOVKIĆ

AMERIČKI BIBLIČAR JOSEPH A. FITZMYER, D. I. (1920.-2016.)

Sažetak

S 18 godina pridružio se isusovcima provincije Maryland koji su mu bili profesori u srednjoj školi. Poglavari su zapazili da ima dara za aramejski, grčki i hebrejski pa su ga bodrili da te predmete studira u vidu budućeg proučavanja Biblije. Zato su mu dopustili da doktorandski program upiše na John Hopkins Universityju te pod vodstvom protestantskog znanstvenika W. Albrighta izradi disertaciju o aramejskim rukopisima otkrivenim u Egiptu. Nakon ređenja, licencijata teologije i Svetoga pisma predavao je na različitim fakultetima u SAD-u, surađivao u proučavanju kumranskih rukopisa te napisao oko 550 članaka, recenzija i knjiga. Od novozavjetnih komentara vrlo mu je cijenjen komentar Luke u dva sveska te od starozavjetnih komentar Tobitove knjige, temeljen na otkriću fragmenata u Kumranu. Da rezultate biblijske obnove učini dostupnima odraslim kršćanima, osnovao je Institut za Sveto pismo na Georgetown Universityju. S R. E. Brownom i R. E. Murphyjem organizirao je pisanje i objavljivanje znanstvenog komentara Biblije 1968. i 1990. Iz prvoga od tih izdanja prevedeni su na hrvatski prilozi za Biblijsku teologiju Staroga i Novoga zavjeta 1980., a iz drugoga Komentar evanđelja i Djela apostolskih 1997. i deset priloga za Znanstveni uvod u Bibliju 2012. Suradivao je s protestantskim bibličarima, davao ženama bibličarkama prigodu da dođu do riječi te zastupao povijesno-kritičku metodu u tumačenju svetih knjiga Židova i kršćana. Bibliju je tumačio kao knjigu Crkve. God. 2011. preselio se iz Washingtona u Philadelphiju gdje je za svoje novo poslanje prihvatio molitvu za Crkvu i Družbu Isusovu kojom je bio oduševljen i zahvalan za članstvo.

Ključne riječi: američki bibličar, kumranski rukopisi, komentar Luke, komentar Tobije, dva izdanja Jeronimskog komentara Biblije, ekumensko proučavanje Marije i Petra u NZ.

Uvod

Joseph Augustine Fitzmyer bio je američki isusovac te utjecajni proučavatelj judaizma i Novoga zavjeta. Prigodom njegove smrti John W. Martens, bibličar i profesor na Universityju of St. Thomas u gradu St. Paul, država Minnesota u SAD-u, napisao je: „Ako je trebalo odgovoriti na neko pitanje, obraćali ste se ocu Fitzmyeru. Bio je div biblijskog znanja, bez potrebe za bližom oznakom. Nije bio div katoličkog biblijskog znanja, niti div biblijskog znanja u 20. stoljeću, nego jednostavno div biblijskog znanja. Otac Fitzmyer bio je dakako član prvoga vala katoličkih bibličara koje su drugi znanstvenici trebali ozbiljno uvažavati zbog strogog povijesno-kritičkog utemeljenja, a

njegovi su radovi bili uvijek iznova čitani od strane znanstvenika u svijetu te se čitaju i danas. Također je bio usmjeren na čitanje tekstova kao katolički bibličar te nikada nije prestajao posvećivati pozornost teološkoj važnosti teksta ili vlastitoj ulozi kao bibličara unutar Crkve.¹ Zaslužuje da o njemu obavijestim hrvatske ljubitelje Biblije i zato što sam imao čast prevesti njegov prikaz Pavlove teologije² i obilno se služio njegovim djelima u svojem bibličarskom djelovanju.

Isusovci ga usmjerili na Bibliju i povjeravali mu da istražuje Sveta pisma Židova i kršćana

Rodio se 4. studenog 1920. u Philadelphiji, država Pennsylvania u SAD-u. Tokom osnovne škole u Chestnut Hillu za učiteljice je imao redovnice Družbe sv. Josipa i kasnije ih se s radošću sjećao. Srednju školu pohađao je u Dječaćkom sjemeništu sv. Josipa u Philadelphiji. Od predmeta važnih za kasniji studij teologije i Biblije imao je latinski kroz četiri godine, grčki kroz tri, francuski kroz dvije.³ U toku srednje škole, koju je završio s odličnim uspjehom, osjetio je želju da se pridruži svojim uzornim profesorima u isusovačkoj provinciji Marylanda. Primljen je 30. srpnja 1938. u novicijat koji je trajao dvije godine te je 31. srpnja 1940. dobio pismo prijema u Družbu Isusovu s pravom pisanja „D. I.“ uz svoje prezime. Taj je dokument posebno cijenio: „Joe je volio Družbu Isusovu i cijenio našu tradiciju ministerija poučavanja. Jednom mi je kazao da biti isusovac znači kao stjecanje drugog doktorata. Taj ponos ostat će kao njegova najtrajnija ostavština nakon što ga danas ukopamo u Wernersvilleu i na grob postavimo natpis: Joseph A. Fitzmyer, S. J.“⁴

¹ Ovim člankom želim zahvaliti isusovcima za odgoj i naobrazbu u Malom sjemeništu u Dubrovniku i Zagrebu (1949.-1955.), Bogoslovnom sjemeništu u Đakovu (1959.-1964.) gdje nam je duhovnik bio o. Antun Bauer te na Papinskom biblijskom institutu (1969.-1972.; 1980.-1981.) gdje nam je, između ostalih, bio profesor kasniji nadbiskup milanski i kardinal Carlo Martini; uz talijanske isusovce na P. B. I. predavali su također duhovni sinovi sv. Ignacija iz Austrije, Belgije, Francuske, Kanade, Nizozemske, Njemačke, Sjedinjenih Država i Slovačke.

Citat preuzet s *Twitter računa: @BibleJunkies* (<http://twitter.com/BibleJunkies>) – uvid 27. siječnja 2017.

² Usp.: Joseph A. FITZMYER S. J., „Pavlova teologija“, u: R. E. BROWN i dr. (ur.), *Biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta* (Zagreb: 1980.), 357-437.

³ Podatke uzimam iz John R. DONAHUE, S. J., „Joseph A. Fitzmyer, S. J.: A Scholar and Teacher of the Word of God“, *U. S. Catholic Historian* 31, 4 (2013.), 63-83.

⁴ Zahvaljujem autoru što mi je stavio na raspolaganje elektronički tekst ove homilije (John R. DONAHUE, S.J., *Homily at the Funeral of Joseph A. Fitzmyer, S.J. St Matthias Church, Bala Cynwyd, PA, January 5, 2017*, str. 2.) i svojega članka

Poglavari su ga poslali na studij na Loyola University u Chicagu gdje je nastavio produblјivanje latinskog i grčkog, stekao god. 1943. stupanj BA (Bachelor of Arts) a 1945. na istom koledžu i MA (Master of Arts) iz grčkoga. Iako je bio izrazio želju da se zatim posveti studiju psihologije, prefekt studija mu je predložio da nastavi specijalizirati Sveto pismo. Teologiju je studirao u Woodstocku, Maryland, a nastavio u Egehovenu, Belgija. Za svećenika ga je zaredio belgijski biskup Emile De Smedt 15. kolovoza 1951. (koji se kasnije isticao predlaganjem hrabre obnove na Drugom vaticanskom saboru od 1962. do 1965.). Jednu godinu isusovačke zaključne formacije proveo je u Münsteru, Njemačka, a kao srednjoškolac učio je njemački u privatnim poukama od svoje bake Njemice.

Licencijat katoličke teologije položio je na Teološkom fakultetu u Louvainu već 1952. A zatim su poglavari prihvatili njegov prijedlog da na program za doktorat pođe na nekatoličku znanstvenu ustanovu koju je na John Hopkins Universityju u Baltimoreu, Maryland, vodio biblijski arheolog protestant W. F. Albright (1892.-1971.), a na njoj su među doktorandima studirali većinom protestantski i židovski kandidati. Disertaciju pod naslovom „Sintaksa kraljevskog aramejskog temeljena na dokumentima otkrivenim u Egiptu“ obranio je god. 1956.⁵ Time je ušao u duh aramejskog jezika kojim je govorio Isus i kojim su brojni židovski znanstvenici tumačili svete knjige svojega naroda u vrijeme nastajanja Novoga zavjeta. Svoju formaciju za bibličara dopunio je licencijatom Svetoga pisma na Papinskom biblijskom institutu u Rimu god. 1957.

Profesor biblijskih disciplina bio je na isusovačkoj teologiji Woodstock College od 1958. do 1969. Zatim je kroz dvije godine predavao na Universityju of Chicago, nove četiri godine na Fordham Universityju u New Yorku koji vode američki isusovci. Matični fakultet postala mu je School of Theology and Religious Studies na The Catholic Universityju of America, Washington D. C., gdje je predavao od 1976. do 1996. te je i nakon umirovljenja ostao profesor emeritus i nastavio

iz 2013. o Fitzmyeru kao znanstveniku i učitelju riječi Božje. Wernersville u Pennsylvaniji je gradić u kojem je god. 1929. otvoren novicijat Provincije Maryland u koji je primljen J. A. Fitzmeyer. Danas je to Isusovački centar za duhovni rast (*Jesuit Center for Spiritual Growth*) s programima većinom za skupine vjernika laika. U istom mjestu završio je svoje zemaljsko proputovanje.

5 Pisao je, dakako, na engleskom: *The Syntax of Imperial Aramaic Based on the Documents Found in Egypt*. Na istom fakultetu pod vodstvom Albrighta doktorirao je i katolički svećenik redovnik Raymond E. Brown (1928.-1998.) koji se kasnije razvio u cijenjenog znanstvenika vodeći dodiplomske studente i doktorande na protestantskom fakultetu *Union Theological Seminary* u New Yorku; napisao komentar Ivana u dva sveska i triju Ivanovih poslanica za niz AB te *Uvod u Novi zavjet*, koji je preveden i na hrvatski.

predavati odabrane kolegije doktorandima.⁶ Paralelno s predavačkom aktivnošću obnašao je službu predsjednika Katoličke biblijske udruge god. 1969., a deset godina kasnije Društva za biblijsku literaturu. Bio je član Papinske biblijske komisije od 1984. do 1995. Za to vrijeme Komisija je izdala 1984. dokument „Sveto pismo i kristologija“ a 1993. „Tumačenje Biblije u Crkvi“. On je komentirao oba ta dokumenta.⁷ „Uz življenje i uporan znanstveni rad Fitzmyer nije nikada zaboravio potrebu približavanja plodova biblijske obnove kleru, redovnicima i redovnicama te vjernicima laicima. Prije završetka Drugog vatikanskog sabora on je god. 1964. utemeljio ‘Ljetni institut za Sveto pismo Georgetown’ (*Georgetown Summer Institute on Sacred Scripture*), vodeći ga kroz dvadeset pet godina. Petodnevnici seminari obuhvaćali su predavanja protestantskih i katoličkih stručnjaka za Stari i Novi zavjet. Iako su na početku većinu polaznika sačinjavali klerici, program su brzo počeli pohađati i oni koji nisu zaređeni. U vremenu kada je postojalo malo ustanova koje bi odgajale biblijski pismene katolike, ovaj je Institut sudionicima pribavljao biblijsku pouku znanstvenika i prigodu za postavljanje pitanja. U lipnju 2013. Institut je slavio pedesetu obljetnicu te je preimenovan u ‘Institut o. Joseph A. Fitzmyer D. I. za Sveto pismo pri Univerzitetu Georgetown’“.⁸

Pretpostavljam da je u staračkoj nemoći sam zaželio povratak u isusovačku rezidenciju u Philadelphiji god. 2011. gdje je u završnim godinama svojega zemaljskog proputovanja svoju novu misiju vidio u molitvi za Crkvu i za Družbu Isusovu. P. John Donahue javio mi je u elektroničkom pismu od 9. veljače kako su oni „koji su ga dvorili u isusovačkoj ambulanti (infirmaciji) u Philadelphiji govorili da nije umro od neke poznate bolesti, a oni su osjećali kako zaista želi poći ususret svome Gospodinu“. Umro je 24. prosinca 2016. napunivši 96 godina te jedan i pol mjesec.

Fitzmyerovi prilozi u znanstvenom komentaru Biblije 1968. i 1990.

⁶ Profesor Staroga zavjeta na KBF u Sarajevu, dr. Dubravko Turalija, rekao mi je kako ga je 2010. viđao gdje u kolicima dolazi držati predavanja.

⁷ Evo naslova: *Scripture and Christology: a Statement of the Biblical Commission* (New York: 1986.); *A Christological Catechism. New Testament Answers* (Glen Rock, NJ: 1991.); *The Biblical Commission's Document „The Interpretation of the Bible in the Church“*. *Text and Commentary* (Rome: P. I. B., 1996.).

⁸ John R. DONAHUE, S. J., „Joseph A. Fitzmyer, S. J.: Scholar and Teacher of the Word“, 74-75 (usp.: bilj. 3). Donahue ovdje ističe da je među polaznicama programa bilo nekoliko značajnih katoličkih žena koje su se razvile u vrsne bibličarke. Među njim su Adela Yarbo Collins te Carolyn Osiek čije sam egzegetske radove čitao.

John Donahue navodi da Fitzmyerova bibliografija do god. 1989. obuhvaća oko 490 naslova članaka i knjiga (*Nav. čl. bilj.* 15, str. 68-69) a izdana je u dva popisa. Treći popis objavljen je 2011. i obuhvaća tri stranice, što bi moglo značiti šezdesetak naslova. John P. Meier navodi da je Fitzmyer objavio prvi članak god. 1943. o Nikoli Koperniku a prvi egzegetski rad bio je 1949., prva knjiga „Uvodna bibliografija za proučavanje Pisma“ 1961.⁹

Tri američka katolička redovnika bibličara - Raymond E. Brown (1928.-1998.), Joseph A. Fitzmyer (1920.-2016.) i Roland E. Murphy (1917.-2002.) - pokrenuli su inicijativu za znanstveni komentar Biblije namijenjen studentima teologije i propovjednicima. Pozvali su za suradnike katoličke kolege iz zemalja engleskog govornog područja te ih zamolili da obrade pojedinu od kanonskih knjiga tako što neće citirati neki od postojećih prijevoda na engleski, nego iz izvornog jezika prevoditi riječ koju komentiraju (*lemma*). Uz to su planirali 23 tematska članka (*topical articles*) u kojima će biti prikazana povijest biblijskog naroda i vremena te pitanje kanona, teksta, arheologije, geografije, biblijske teologije pojedinih svetih autora ili skupine njih. Našli su dovoljno suradnika koji govore i razmišljaju engleski, ali su za komentar Apokalipse morali uzeti isusovca Jeana Louisa D'Aragona, kanadskog frankofonog bibličara koji je predavao u Montrealu, i njegov je prilog preveden na lijep engleski. Suradnici su uspjeli dovršiti svoje priloge god. 1967., tri urednika nastavila su ujednačavati priloge za tisak i komentar je objavljen 1968. pod naslovom „Jeronimski komentar Biblije“ jer su sv. Jeronima smatrali najvršnjim biblijskim znanstvenikom među crkvenim ocima.¹⁰ U vrijeme objavljivanja ovog komentara Fitzmyer je bio profesor na isusovačkoj teologiji Weston College u Cambridgeu (dio Bostona). Komentari pojedinih knjiga i tematski članci navode osnovna znanstvena djela na engleskom,

⁹ Usp.: John P. MEIER, „Books and Articles by Joseph A. Fitzmyer, S. J.“, *The Catholic Biblical Quarterly* 48 (1986.), 379-386. Američko izdanje knjige *An Introduction Bibliography for the Study of Scriptures*, 1961. bilo je suautorstvo s G. S. Glanzmanom. Ovaj popis članaka i knjiga obuhvaća 147 naslova. Francis J. MALONEY, S. D. B., „Books, Articles and Reviews by Joseph Fitzmyer, S. J.“, *CBQ* 62 (2000.), 609-520 u 183 naslova uvrštava recenzije i prijevode nekih radova na španjolski, litvanski, poljski, njemački.

¹⁰ Raymond E. BROWN S. S. - Joseph A. FITZMYER, S. J. - Roland E. MURPHY, O. Carm (ur.), *The Jerome Biblical Commentary*, (Englewood Cliffs, New Jersey: 1968.); Vol. I *The Old Testament*, 637 stranica; Vol. II *The New Testament and Topical Articles*, 889 stranica, tvrdi uvez. U predgovoru predstavljaju knjigu, zahvaljuju kardinalu Augustinu Bei što je napisao Proslov te naslov opravdavaju uvjerenjem da je sv. Jeronim „najvrjniji proučavatelj Pisma među crkvenim ocima, pionir u znanstvenom proučavanju Biblije“.

njemačkom, talijanskom, francuskom i španjolskom.

U tom komentaru Fitzmyer je izradio sljedeće priloge:

- Dio u „Djelima apostolskim“ (uvod i poglavlja 6-28, Vol II., br. 45, str. 165-168. 181-214);
- Pavlov život (II., br. 46, str. 215-222);
- Novozavjetne poslanice (II., br. 47, str. 223-226);
- Poslanica Galaćanima (II., br. 49, str. 236-246);
- Poslanica Filipljanima (II., br. 50, str. 147-253);
- Poslanica Rimljanima (II., br. 53, str. 291-331),
- Poslanica Filemonu (II., br. 54, str. 332-333));
- Prva Petrova poslanica (II., br. 58, str. 762-768);
- Dio tematskog članka „Povijest Izraela“, (II., br. 75 od Pompeja do Bar Kohbe, str. 692-702);
- Pavlova teologija (II., br. 79, str. 828-839).

Ti i drugi prilozi u enciklopedijskom komentaru pisani su metodom leksikona: vrlo koncizno, s upućivanjem na druga mjesta u knjizi gdje se radi o pojedinom pojmu, osobito na knjige ili članke o pojedinom pitanju. Knjiga je vrlo brzo ušla u široku uporabu od strane onih kojima je engleski materinski ili se mogu služiti engleskim, a vidio sam prijevod te knjige na talijanski i španjolski. Za potrebe studenata na Vrhbosanskoj teologiji i drugim teološkim učilištima hrvatskoga govornog područja preveo sam dijelove o povijesti istraživanja SZ i NZ te o biblijskoj teologiji SZ i NZ. Knjigu je izdala Kršćanska sadašnjost u Zagrebu 1980. god.¹¹ Američki izvornik izdavan je kasnije više puta kao priručnik bez znanstvenog aparata, meki uvez, očito radi pristupačne cijene studentima i drugim korisnicima.

Prvog izdanja ovog komentara prodano je 200000 primjeraka. Od 1984. do 1987. urednici su organizirali i dobili suradnju za novo izdanje koje je tiskano 1990. u SAD-u i Engleskoj pod nešto promijenjenim naslovom „Novi jeronimski komentar Biblije“.¹² Sastoji se od 83 priloga koje su napisala 74 bibličara engleskog govornog područja. Proslav ovom izdanju napisao je kardinal Carlo M. Martini, tada nadbiskup Milana, inače dugogodišnji profesor i rektor Papinskog biblijskog instituta. Urednici u predgovoru ističu da je oko dvije trećine

¹¹ R. E. BROWN-J. J. CASTELLOT-J. A. FITZMYER-J. J. KSELMAN-J. J. MCKENZIE-D. M. STANLEY-A. SUELZER-B. VAWTER, *Biblijska teologija Staroga i Novoga zavjeta*, preveo dr. Mato Zovkić (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1980.), 496 stranica.

¹² Raymond E. BROWN S. S. - Joseph A. FITZMYER, S. J. - Roland E. MURPHY, O. Carm (ur.), *The New Jerome Biblical Commentary*, (Englewood Cliffs, New Jersey ; London: 1990.), 1475 stranica.

nova građa. Najveća sadržajna novost su tematski članci: proširenje teme o apokrifima na židovske spise izvan Biblije te dio o gnozi u vrijeme nastajanja i zatvaranja kanona Novoga zavjeta, analiza izjava crkvenog učiteljstva o tumačenju SP u Crkvi, sinteza Johna Meiera o povijesnom Isusu te ekleziologija SP i prve Crkve.¹³ Velika novost među novim suradnicima je sedam žena, katoličkih bibličarki.¹⁴ Za potrebe studenata teologije, vjeroučitelja i svećenika koji predvode nedjeljna euharistijska slavlja iz ovoga izdanja preveo sam 1997. komentar četiriju evanđelja, Djela apostolskih te teme o sinoptičkom problemu i povijesnom Isusu.¹⁵ Naš dekan dr. Darko Tomašević preveo je i organizirao prijevod deset tema koje su važne za opći uvod u Bibliju.¹⁶ U ovom izdanju J. A. Fitzmyer prepustio je komentar Djela apostolskih novom stručnjaku, subratu Richardu Dillonu koji je tada predavao na Fordham Universityju, Poslanicu Filipljanima prepustio je mlađem stručnjaku subratu Brandanu Byrneu koji je tada predavao u Australiji, Prvu Petrovu prepustio je Williamu Daltonu koji je također australski isusovac, a za ostalih sedam „svojih“ priloga naveo je novu literaturu te ponešto preformulirao.

Ekumenska suradnja s protestantskim bibličarima

Već je spomenuto da je doktorsku disertaciju izradio na protestantskom teološkom fakultetu, pod vodstvom uglednog protestantskog poznavatelja Biblije i arheologa W. F. Abrigha. Iz vremena studija na sveučilištu John Hopkins potječu Fitzmyerova osobna poznanstva s protestantskim i židovskim bibličarima. Na istom univerzitetu, pod vodstvom istoga mentora, doktorirao je god. 1948. američki anglikanski specijalist za judaizam David Noel Freedman (1922.-2008.) koji je god. 1956. pokrenuo s Albrightom povijesno-kritički niz *The Anchor Bible* u New Yorku te ga vodio do kraja života, a nakon njega vodstvo je preuzeo John J. Collins. Dogovoreno je da autori komentara pojedine knjige ili deuterokanonskih spisa mogu zadržati svoju konfesionalnu obojenost (Židovi, anglikanci, katolici, protestanti), ali se trebaju držati standardnih znanstvenih kriterija i metodologije. Dosada je objavljeno oko 80 svezaka. U tom nizu

¹³ Usp. moju recenziju ovoga izdanja, Mato ZOVKIĆ, „Novo izdanje američkog katoličkog komentara Svetog pisma“, *Crkva u svijetu* (1992.), 65-69.

¹⁴ Njihova imena naveo sam u svojoj recenziji (bilj. 13), str. 88-89.

¹⁵ Usp.: D. J. HARRINGTON - B. V. VIVIANO - R. J. KARRIS - R. J. DILLON - Ph. PERKINS, *Komentar evanđelja i Djela apostolskih* (Sarajevo: 1997.).

¹⁶ Usp.: Raymond E. BROWN i dr., *Znanstveni uvod u Bibliju. Prijevod pojedinih dijelova knjige The New Jerome Biblical Commentary* (Sarajevo ; Zagreb: 2012.).

Fitzmyer je objavio komentar Lk (dva sveska – I.-IX. 1981. i X.-XIV. 1985.), Dj (1998.), Rim (1993.). Flm (2001.), 1 Kor (2008.).

Iz toga poznanstva i međusobnog povjerenja nikla je suradnja u nekoliko ekumenskih projekata. Skupina katoličkih i protestantskih bibličara u SAD-u, po nalogu svojih vjerskih poglavara, priredila je god. 1973. egezegtsku studiju o Petru u Novome zavjetu, u kojoj su egzegetski analizirali lik Petra kao člana zbora Dvanaestorice u pojedinim knjigama.¹⁷ Skupina kršćanskih znanstvenika različitih konfesija istražila je kroz dvije godine lik Petra u današnjim teološkim raspravama, zatim u Pavlovim poslanicama, Djelima apostolskim, četiri kanonska evanđelja, dvije Petrove poslanice. Pri tome su posvetili pozornost povijesnom djelovanju Petra u prvoj Crkvi i slikama o Petru u novozavjetnim spisima. Na kraju su zaključili da je slika o Petru u NZ složena: ribar i misionar, pastir koji je vodio zajednicu, mučenik, primatelj posebne objave, ispovjedalac ispravne vjere, učiteljski zaštitnik i obraćeni grešnik (str. 166). Zaključuju: „U svojem proučavanju suočili smo se s istim povijesnim teškoćama na koje su nailazili naši prethodnici te shvatili veoma dobro kako je ograničena faktična građa u Novome zavjetu o Petru omogućila kršćanima da se razlikuju u procjenjivanju službe tog povijesnog lika. Međutim, upravo zato što smo otkrili važnost puta koji je prošla slika o Petru, puta koji čak ni u Novome zavjetu nije usklađen s njegovom povijesnom službom, postalo nam je jasno da istraživanje te povijesne službe ne rješava nužno pitanje Petrove važnosti u kasnijoj Crkvi. Ekumenska rasprava treba obuhvatiti ne samo povijesni lik nego i nastavak puta njegove slike u Novom zavjetu i kasnije. Do koje mjere je takav put određen njegovim povijesnim likom? Do koje mjere je kasniji put određen samim Novim zavjetom? A do koje je mjere određen događajima kasnije povijesti? Bez obzira na koji ćemo način odgovoriti na ta pitanja, kako Božja providnost i njegova volja ulaze u taj put? Prebacivanjem naglaska na ta pitanja smatramo da smo ispunili obećanje s naše naslovne stranice o ‘spremanju pozadine za ekumenske rasprave o ulozi papinstva u sveopćoj Crkvi’“ (167-168). Knjiga je već sljedeće godine prevedena na francuski, zatim ubrzo na

¹⁷ Raymond E. BROWN - Karl P. DONFRIED - John REUMANN (ur.), *Peter in the New Testament. A Collaborative Assessment by Protestant and Roman Catholic Scholars*, (Minneapolis : Augsburg Publishing House, 1973.), 181 stranica. Na unutarnjoj naslovnoj stranici među 11 bibličara koji su doprinijeli svojom diskusijom je i Joseph A. Fitzmyer. Na istoj stranici stoji da knjigu podržava (*sponsored by*) „Skupina za luteransko-katolički dijalog u Sjedinjenim Državama kao podlogu za ekumenske rasprave o ulozi papinstva u sveopćoj Crkvi“.

španjolski, nizozemski, njemački i japanski (imao sam priliku služiti se njemačkim prijevodom).

Na temelju ovog pozitivnog iskustva isti autori dobili su nalog svojih poglavara da napišu studiju o Mariji u Novome zavjetu, što su učenjački i vjernički ponizno učinili već nakon pet godina.¹⁸ U Poticajni odbor (*Steering Committee*) imenovani su katolički znanstvenici Brown i Fitzmyer te protestantski Donfried i Reumann. Njima je pridodano još osam znanstvenika s različitih katoličkih i protestantskih fakulteta. U dva uvodna poglavlja obradili su naravno novozavjetnih spisa, osobito Matejeva i Lukina izvješća o Isusovu djetinjstvu. Tu podsjećaju da Otkrivenje nije zbirka proročanstava o budućoj povijesti svijeta i kršćanstva, nego knjiga utjehe progonjenim kršćanima prvoga stoljeća. Posebice ističu pluralnost novozavjetnih knjiga koje su ušle u kanon prve Crkve. Zatim prikazuju identitet Sina Marijina prema Pavlu, nadalje u četiri kanonska evanđelja i Otk. Deveto poglavlje posvetili su Mariji prema apokrifnim kršćanskim i nekršćanskim spisima iz drugoga stoljeća. U zaključku ističu pozitivnu ulogu Marije u Isusovu ministeriju, prema Luki i Ivanu, a u prizoru o Mariji pod križem vide „početak za daljnji simbolski razvoj Marijine uloge u Crkvi“ (str. 289). Matejevu i Lukinu vjeru o djevičanskom začecu vide kao još nedovoljno određenu, ali utemeljenu u Novome zavjetu. Ne vide u NZ sigurnu podlogu za uvjerenje o Marijinu trajnom djevičanstvu, ali priznaju da je ono nastalo u Crkvi kasnijeg vremena. Za Ženu u Otk 12 kažu da prvenstveno predstavlja Izrael i Crkvu te nisu sigurni da je povijesni autor u njoj sekundarno dopuštao i Mariju. „Kad je Otk prihvaćeno u kanon Pisma, sigurno je da je otvorena mogućnost za mariološko tumačenje slike o Ženi u svjetlu drugih kanonskih knjiga“ (str. 293).

Fitzmyer je bio otvoren za slušanje prigovora nekatoličkih kolega o pretjeranom štovanju Marije u Katoličkoj Crkvi. Nakon što je papa Ivan Pavao II. god. 1987. izdao encikliku *Redemptoris Mater*, protestantski kolege zapitkivali su ga kao katolika kakva je doktrinarna obvezatnost toga dokumenta o Otkupiteljevoj Majci. Bio sam prisutan kod stola jednoga srpnja u Louvainu za vrijeme simpozija o Novome zavjetu kada je iznio kako je to pitanje postavio kardinalu Ratzingeru, tadašnjem prefektu Kongregacije za nauk vjere. Kardinal mu je kratko

¹⁸ Raymond E. BROWN - Karl P. DONFRIED - Joseph A. FITZMYER - John REUMANN (ur.), *Mary in the New Testament. A Collaborative Assessment by Protestant and Roman Catholic Scholars*, (Philadelphia: Fortress Press 1978.), 323 stranice; od toga popis literature na engleskom, francuskom, latinskom, njemačkom i talijanskom, str. 300-311.

odgovorio: „Papina meditacija!“ i on je to s radošću prenio svojim kolegama: samo meditacija, ali Papina!

Nakon Drugog vatikanskog sabora protestanti Amerike i Europe prihvatili su dobru volju i otvorenost katolika za doktrinarno približavanje. Jedno od pitanja bilo je i opravdanje samom vjerom u Krista Isusa koja traži krštenje ili i dobrim djelima. Luther je u svojim tezama 1517. naglašavao darovanost opravdanja i konačnog spasenja, katolički teolozi vide i potrebu dobrih djela za eshatonsko spasenje. Tridesetak godina vodile su o tome konstruktivne razgovore katoličko-luteranske studijske skupine. God. 1973. Fitzmyer je imenovan članom mješovite skupine u SAD-u koja je počela djelovati god. 1965. U SAD-u su počeli od poimanja opravdanja u Novome zavjetu. Došli su do deklaracije prihvatljive jednima i drugima i pri izradi toga dokumenta sudjelovao je i J. Fitzmyer¹⁹. Biskupska konferencija SAD-a rado je imenovala katoličke članove mješovite luteransko-katoličke komisije za nacrt Izjave o opravdanju po vjeri. Fitzmyer je bio član te radne skupine i dokument je prihvaćen godine 1983.²⁰ „Fitzmyer je pridonosio konstruktivnoj raspravi s različitim vjerskim zajednicama o temama koje se odnose na teologiju temeljenu na Bibliji. Služio je kao savjetnik Papinskog vijeća za promicanje kršćanskog jedinstva (1969.-1988.) te uzimao udjela u dijalozima s Luteranskom svjetskom federacijom i u Luteransko-katoličkom dijalogu u SAD-u. Na tim dijalozima utjecao je na sadržaj zajedničkih izjava koje su se odnosile na pitanja nastala u vrijeme reformacije te ostala izvor podjele kroz više od 400 godina.“²¹ Rad je nastavljen na široj razini, pod okriljem Papinskog vijeća za promicanje kršćanskog jedinstva i Luteranske svjetske federacije. Na sam Dan reformacije 31. listopada 1999. potpisana je u Augsburgu „Zajednička deklaracija o nauku o opravdanju“ koja obuhvaća 13 stranica i može se naći na internetskoj adresi Vatikana.²²

Poznanstva s protestantskim bibličarima, kao i čitanje njihovih egzegetskih djela, otopili su kod Fitzmyera uobičajenu katoličku suzdržanost prema povijesno-kritičnoj metodi (*Formgeschichtliche*

¹⁹ Usp.: John H. P. REUMANN (ur.), *Righteousness in the New Testament: justification in the United States Lutheran-Catholic dialogue* (Philadelphia, PA: Fortress Press, 1983.).

²⁰ Pod naslovom *Common Statement on Justification by Faith*, izjava je objavljena u časopisu *Origins* 6. listopada 1983. a zatim u sedmom svesku *Lutherans and Catholics in Dialogue* (Augsburg: Publishing House, 1985.).

²¹ John R. DONAHUE, „Joseph A. Fitzmyer, S. J.: Scholar and teacher of the Word of God“, 76.

²² *Joint Declaration on the Doctrine of Justification by the Lutheran World Federation and Catholic Church*, Vatikanska internetska adresa (uvid 3. veljače 2017.). O događaju je izvijestio *Glas Koncila* br. 45 (1999.), str. 4.

Methode). Podsjetimo se da su tu metodu, koja je pokazala plodne rezultate istraživanja Petoknjižja, Psalama i Proročkih knjiga SZ, u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata primijenili na NZ njemački protestantski bibličari Martin Dibelius i Rudolf Bultmann. Budući da su oni naglašavali kako su evanđelja prvenstveno spisi vjernika pisani za vjernike a ne znanstvena povijest, kod katolika je prvih četrdesetak godina vladala suzdržanost prema takvu pristupu Novome zavjetu. Papinska biblijska komisija u Rimu izdala je 21. travnja 1964. Instrukciju o povijesnoj istini evanđelja. U njoj je katoličko učiteljstvo priznalo dobre plodove ove metode te dopustilo katoličkim bibličarima da se mogu njome služiti kao jednom od metoda, nikako kao jedinom metodom. Fitzmyer je Instrukciju preveo na engleski te objavio u teološkom časopisu, a iste godine izdao tekst s komentarom u obliku knjige.²³ Kao umirovljeni profesor izdao je god. 2008. u obliku knjige svoje članke o čitanju Biblije u Crkvi koje je pisao od 1961. do 2004. te u njima zagovara povijesno-kritičku metodu.²⁴ U zaključku ističe kako je ovih sedam članaka dopunio i ponudio u obliku jedne knjige kako se među katolicima ne bi ponavljale pogreške iz prošlosti te kako bi ostali otvoreni za dinamičku budućnost u čitanju i tumačenju Biblije u Crkvi. Jedno od novih bolnih pitanja u kojima se kršćani oštro razilaze je ređenje žena s obzirom na njihovu iskrenu religioznost, teološku naobrazbu i društvenu ulogu danas. Dok anglikanci, koji priznaju potrebu svećeničkog ređenja za valjano predvođenje euharistije, već tridesetak godina pripuštaju svoje prokušane i obrazovane vjernice u svećeničku i biskupsku službu, poglavari katolika i pravoslavaca smatraju da to ne bi bilo valjano. Priznajući nadležnost Pape i zbora biskupa, Fitzmyer se u jednom svojem članku dotaknuo kontroverznog pitanja, bi li sa stajališta *samog* Novoga zavjeta ređenje žena bilo nevaljano.²⁵ Povod je bio prevedeni članak Hermanna Josefa Pottmeyera u tjedniku američkih isusovaca *America* 26. listopada 1996. kojim je tumačio apostolsko pismo Ivana Pavla II. *Ordinatio*

²³ Prijevod objavio u *Theological Studies* 25 (1964.), 402-408. Knjiga: *The historical truth of the Gospels* (Glen Rock, NJ: 1964.). U hrvatskom prijevodu s komentarom kardinala Augustina Bee, Ante KRESINA, *Evanđelja u svjetlu povijesti i vjere* (Zadar: 1966.).

²⁴ *The Interpretation of Scripture. In Defense of the Historical-Critical Method* (New York: 2008.).

²⁵ Joseph A. FITZMYER, „Fidelity to Jesus and Ordination of Women“, *America*, 28.12.1996. 9-12.

sacerdotalis od 22. svibnja 1994.²⁶ Pottmeyer²⁷ je Papinu izjavu da se ne osjeća nadležnim pripustiti žene katolkinje prezbiteratu u Crkvi tako protumačio kao da iz Novog zavjeta sigurno izlazi kako takvo ređenje ne bi bilo valjano te da je ta Papina izjava nepromjenjiva (*irreformabilis*). Fitzmyer je u svojem odgovoru upozorio na to da se to ne može sa sigurnošću zaključiti, ne dirajući, dakako, u dogmatsku tradiciju Crkve prema kojoj nije bilo žena koje bi valjano predvodile euharistiju.

Kumranski spisi doveli ga do aramejskih odlomaka knjige o Tobiji

Jedan od razloga zašto se Fitzmyer kao mladi isusovac odlučio na dublje proučavanje hebrejskog jezika Biblije i spisa sačuvanih na aramejskom je otkriće Kumranskih spisa u pećinama kraj Mrtvog mora, južno od Jerihona. Rukopisi su otkrivani od 1946. do 1958. Vlast države Izrael na vrijeme je uvidjela važnost otkrića pa je sve rukopise i komadiće posuda u kojima su čuvani otkupila i pohranila u dobro osiguranom muzeju u istočnom Jeruzalemu.²⁸ Znanstvenici koji su željeli proučavati te spise trebali su dobiti dopuštenje nadležne izraelske vlasti i držati se određenih pravila. Jedan od njih bio je i američki isusovac Joseph Fitzmyer koji se nametnuo svojom disertacijom i drugim objavljenim radovima s područja intertestamentarne judaistike: „Nakon što je završio studij u Rimu 1957. godine, na Albrightovu preporuku, bio je pozvan da radi u Arheološkom muzeju Palestine u Istočnom Jeruzalemu. Počeo je pomnu izradu konkordancije za veoma važne ali često fragmentarne nebiblijske tekstove iz kumranske špilje broj četiri. U decenijama koje su slijedile Fitzmyer je postao jedan od vodećih stručnjaka za rukopise s Mrtvog mora te ih opširno navodio u svojim komentarima.“²⁹ Čini se da je njegov kronološki prvi rad s ovoga područja članak god. 1961. o tekstu na tri bazaltne stele iz 7. stoljeća pr. Kr. s natpisima

²⁶ Latinski i talijanski tekst u *Enchiridion vaticanum 14* (Bologna: 1997.), 732-741. Tekst je na talijanskom dostupan i na internetskoj adresi Vatikana (uvid 29. siječnja 2017.).

²⁷ Rođen 1934., zaređen za svećenika biskupije Múnster 1960., doktorat na Gregoriani 1964., god. 1996. bio član Međunarodne teološke komisije i profesor fundamentalne teologije u Bochumu, Njemačka.

²⁸ Za pregled iskanja i popis pronađenih dokumenata s bibliografijom prvih četrdesetak godina proučavanja, usp.: „Apokrifi. Spisi s Mrtvog mora. Druga židovska literatura“, u: Raymond E. BROWN, *Znanstveni uvod u Bibliju*, 89-148.

²⁹ John R. DONAHUE, „Joseph A. Fitzmyer, S. J.: Scholar and teacher of the Word of God“, 73.

na aramejskom, otkrivene u Al-Safirah blizu Alepa u Siriji. Tu građu objavio je u obliku knjige god. 1967.³⁰ Među posljednjima je tekst i komentar Apokrifa Geneze ili Lamehove apokalipse, otkriven u prvoj špilji Kumrana a sadržava razgovor između Lameha i Noe te naraciju o Abrahamu. Engleski prijevod i komentar toga dokumenta Fitzmyer je objavio 1971., te ponovo 1991., a treće izdanje tiskano je 2004. – svaki puta u izdavačkom nizu Papinskog biblijskog instituta u Rimu.³¹

Svoje članke o aramejskim spisima objavljivao je u različitim časopisima a zatim u obliku knjige više puta. Ovdje možemo samo navesti naslove nekih od tih knjiga:³²

- *Dead Sea Scrolls: Major Publications and Tools to Study*, 1975., 1990.;
- *A Wandering Aramean: Collected Aramaic Essays*, 1979., 1997.;
- *The Semitic Background of the New Testament*, 1971., 1997.;
- *Responses to 101 Questions on the Dead Sea Scrolls*, 1992.;
- *The Dead Sea Scrolls and Christian Origins*, 2000.;
- *A Guide to the Dead Sea Scrolls and Related Literature*, 2000., expanded edition 2008.;
- *The Impact of the Dead Sea Scrolls*, 2009.;
- *Ernst Vogt, A Lexicon of Biblical Aramaic, Clarified by Ancient Documents*, Translated and Revised by Joseph A. Fitzmyer (Rome: P. B. I. Press, 2011.).

Podsjetimo se da knjiga o Tobiji spada među sedam tzv. deuterokanonskih knjiga SZ koje su sačuvane samo na grčkom. Nakon razorenja Jeruzalema i Hrama u rujnu god. 70., zbog židovske pobune protiv rimske okupacije, ukazala se potreba da Židovi Palestine zatvore kanon svojih svetih spisa koje su dijelili na *Toru* (Zakon), *Nebiim* (Proroci) i *Ketubim* (Spisi). Na sinodi u Jamniji oko god. 90. rabini farizejskog smjera odlučili su da zajednica treba prihvaćati kao svete samo one knjige koje su sačuvane na hebrejskom i čitane po sinagogama. Tako su isključeni spisi koje su sami Židovi Aleksandrije preveli na grčki i sačuvali ih prepisivanjem i čitanjem iz *Septuaginte*.

30 *The Aramaic Inscriptions of Sefire* (Rome: P. B. I., 1967.). U proširenom izdanju knjiga ponovno tiskana 1995., također na P. B. I. u Rimu.

31 *The Genesis Apocryphon of Qumran Cave 1 (1Q20) a commentary* (Roma: P. B. I., 2004.). Kratak sadržaj ovog dokumenta na hrvatskom donosi Raymond E. BROWN, *Znanstveni uvod u Bibliju*, str. 128.

32 Naslove preuzimam od Donahuea (2013.) i s popisa objavljenih na internetu prigodom Fitzmyerove smrti; jedan od njih je od The Catholic University of America, *News*, December 2016.

Grčki tekst Tob sačuvan je u tri verzije različite dužine, a kršćanski proučavatelji bili su skloni najkraću smatrati izvornom, dok bi srednja i najdulja nastale dobronamjernim dodavanjem u vidu tumačenja, što je smatrano prihvatljivim u vremenu dok kanon još nije bio zatvoren.³³ Znanstvenici su među kumranskim rukopisima identificirali četiri odlomka Tob na aramejskom i jedan na hebrejskom. Iz njih izlazi da je dulja verzija bila izvorna te da je vjerojatno izvornik bio aramejski, a hebrejski i grčki prijevod načinjeni su vjerojatno iz toga izvornika. Fitzmeyer je o tome objavio svoj prvi rad u časopisu *Biblica* 1994., 220-224.³⁴

Na kongresu u Jeruzalemu povodom 50. obljetnice kumranskih rukopisa od 20. do 25. srpnja 1997. održao je referat: „Važnost hebrejskog i aramejskog teksta knjige o Tobiji iz Kumrana za proučavanje Tobije.“³⁵ Nastavio je pisati o Tob u časopisima i leksikonima te je god. 2001. u zbornom djelu *The Oxford Bible Commentary* uvršten njegov zagusnuti komentar Tob.³⁶ Sve to poslužilo je kao znanstvena priprava za puni komentar Tob objavljen od izdavačke kuće Walter de Gruyter u Berlinu i New Yorku 2003. u nizu „Early Jewish Literature“.³⁷ U predgovoru naglašava da proučavanje Tob sada treba vezati uz otkriće fragmenata Tob u kumranskoj špilji 4 god. 1952. te podupire važnost dugačkog grčkog teksta kako je ušao u prijevod *Vetus latina*. Tijekom izlaganja poklanja veliku pozornost sličnim formulacijama u drugim spisima Biblije na hebrejskom ili u židovskim apokrifnim spisima te varijantama u rukopisima na grčkom i latinskom. Budući da rado proučavam podršku vjerničkim obiteljima u dijaspori kako je nudi Tob, ovu sam knjigu nabavio u Grazu 5. srpnja 2003. i njome se poslužio u pisanju svojega članka o molitvenom himnu u Tob 13,1-18 god. 2011.³⁸ Protiv komentatora koji misle da je ovaj himan zbog svojega univerzalnog sadržaja mogao postojati ranije te da bi ga autor ovamo samo uvrstio, Fitzmeyer upozorava da je nekoliko riječi iz ovoga

33 Za širi uvid u stanje sačuvanog grčkog teksta Tob, usp.: Drago ŽUPARIĆ, *Teološka poruka u dijaložima knjige o Tobiji* (Sarajevo: 2009.), 16-28.

34 Taj časopis izdaju profesori Papinskog biblijskog instituta u Rimu i prima ga Knjižnica KBF u Sarajevu.

35 „The Significance of the Hebrew and Aramaic Texts of Tobit from Qumran for the Study of Tobit“, G. MARQUIS et al. (ur.), *The Dead Sea Scrolls Fifty Years after Their Discovery: Proceedeends of the Jerusalem Congress, July 20-25,1997* (Jeruzalem: 2000.), 418-425.

36 Joseph A. FITZMYER, „Tobit“, *The Oxford Bible Commentary*, edited by John Barton and John Muddiman (Oxford: 2001.),626-632. U kratkoj bibliografiji na kraju priloga navodi devet naslova.

37 Joseph A. FITZMYER, *Tobit* (Berlin ; New York: 2003.), 374 stranice.

38 Usp.: Mato ZOVKIĆ, „Himan u Tob 13,1-18 kao molitva Židova dijaspore“, *Vrhbosnensia* 1(2011.), 31-56.

himna sačuvano na hebrejskom i aramejskom u fragmentima rukopisa nađenim u Kumranu.³⁹

Fitzmyerov komentar Lk, Dj, Rim, Flm i 1 Kor

Već je spomenuto da je Fitzmyer u ekumenskom nizu *The Anchor Bible* u New Yorku objavio 1981. prvi svezak svojega komentara Lukina evanđelja, a drugi 1985.⁴⁰ U skladu s metodologijom ovoga niza, autor na početku donosi uvod u treće evanđelje s podnaslovima: pregled današnjega istraživanja, vrijeme nastanka i povijesni naslovnici, sastav, Lukin jezik i stil, tekst Lk, pregled Lukine teologije, odabrana bibliografija (str. 3-283). Nakon analize Lukina prologa (1,1-4), njegovo evanđelje obradio je u velikih sedam dijelova i 169 manjih cjelina. Dijelovi su:

- I. Izvještaj o djetinjstvu Isusovu (1,5-2,52);
- II. Priprava za javno djelovanje (3,1-4,13);
- III. Isusovo djelovanje u Galileji (4,14-9,50);
- IV. Putovanje u Jeruzalem (9,51-19,27);
- V. Isusovo djelovanje u Jeruzalemu (19,26-21,38);
- VI. Izvještaj o mucu (22,1-23,56a);
- VII. Izvještaj o ukazanjima Uskrsloga (23,26b-24,53).

Najveći dio građe vlastite Luki nalazi se u dijelu o putovanju Isusa i učenika - pratilaca u Jeruzalem. Fitzmyer smatra da je autor trećeg evanđelja tu građu našao u svojoj zajednici te je doradio i dao joj svoj teološki pečat. To se osobito vidi u parabolama vlastitim Luki, kojih ima 18, te u zgodama o ženama uz Isusa koje su kod Luke prisutnije nego u ostala tri kanonska evanđelja. Uz prvu Isusovu riječ s križa (Lk 23,34a: „Oče, oprosti im, jer ne znaju što čine“) naš autor smatra da nije postojala u izvorniku zato što je ne donose najstariji grčki rukopisi. Tako postupaju i priređivači znanstvenog izdanja NZ na

³⁹ Joseph A. FITZMYER, „Tobit“, 308. On ipak skreće pozornost na sličnost Tobita s Mojsijem u Pnz 31-32. U tom prizoru Mojsije, u dobi od 120 godina, saziva narod te najavljuje da će oni ući u obećanu zemlju a on ne. Iz Mojsijeve pjesme Pnz 32 preuzeto je nekoliko stihova u ovaj Tobitov himan: „Uočite kako detalji Pnz 31,19.22 odjekuju u Tob 12,17. Kao što je Mojsije sastavio svoju pjesmu kratko pred smrt, tako Tobit sastavlja svoju molitvu hvale kratko pred svoju smrt.“

⁴⁰ Joseph A. FITZMYER, S.J., *The Gospel According to Luke. Introduction, Translation and Notes* (I-IX), AB 28 (New York: 1981.), XXVI+837 stranica. ISTI, *The Gospel According to Luke. Introduction, Translation and Notes* (X-XXIV), AB 28a (New York: 1985.), str. XXVI+1642 stranice. Prvi svezak kupio sam u knjižari Union Theological Seminary u New Yorku 4. kolovoza 1981., drugi, nakon što je izašao, u teološkoj knjižari Gregoriane u Rimu.

grčkom stavljajući te riječi u dvostruku vitičastu zagradu iz poštovanja prema tradiciji uz obrazloženje: „Ovaj logion, iako vjerojatno nije bio sastavni dio Lukina izvornog teksta, nosi zornu oznaku porijekla od Gospodina pa je zadržan unutar duple zagrade na tradicionalnom mjestu, kamo su ga relativno rano ugradili nepoznati prepisivači u prepisivanju trećeg evanđelja.“⁴¹

U siječnju 1987. Fitzmyer je bio pozvan da kao gostujući profesor održi osam predavanja u isusovačkoj kući Campion Hall u okviru sveučilišta Oxford u Londonu. Za teme je odabrao zgode iz Luke kojima, po vlastitom zapažanju, nije mogao posvetiti dostanu pozornost u svojemu opširnom komentaru trećeg evanđelja: autorstvo Lk-Dj, problemi u Lukinu izvješću o djetinjstvu, Marija u Lukinoj povijesti spasenja, Lukina slika Ivana Krstitelja kao preteče Gospodinova, učeništvo u Lukinim spisima, sotona i demoni u Lk-Dj, židovski narod i Mojsijev zakon u Lk-Dj, Isusova riječ pokajanom razbojniku u Lk 23,43.⁴² On je na temelju Lukina teksta uvjeren kako je Lk 1,26-38 prvenstveno zgoda o Isusovu djetinjstvu a ne poziv Mariji. Napomena u početku rodoslovlja „bijaše kako se smatralo sin Josipov“ (Lk 3,23) bila je korektura javnog mišljenja o Josipovu naravnom očinstvu te isticanje uvjerenja Lukine zajednice da je Marija djevičanska majka. U istom nizu izdao je naš autor god. 1998. svoj komentar Dj kao Lukina drugog sveska koji je ušao u kanon NZ.⁴³ U predgovoru napominje da se tokom pisanja pokazala potreba da i ovo djelo bude u dva sveska, kao što je komentar Lk. Nakon kontakta s izdavačem morao je građu sažeti u jedan svezak, što je za posljedicu imalo kraće prikazivanje problematičnih mjesta i bibliografskih podataka o njima. Najavljuje da će se služiti povijesno-kritičnom metodom. Pri pregledu introdukcijskih pitanja o Dj (str. 45-187) posebnu pozornost posvećuje povijesnom obilježju Dj, Pavlovoj kronologiji i Lukinu trostrukom izvještaju o obraćenju Pavla. U istraživanju Pavlove kronologije (pregled, str. 139-141) došao je do sličnih rezultata kao R. E. Brown.⁴⁴ Za „mi“ dijelove u Dj smatra kako je najbolje pojašnjenje pretpostavka da ih je sam Luka ranije napisao te ovdje uvrstio u kasnije nastalo djelo. Iako Pavao u vlastitim poslanicama ne spominje da je imao pravo rimskog

⁴¹ Bruce M. METZGER, *A textual commentary on the Greek New Testament* (Stuttgart: 2001.), 154.

⁴² Usp.: Joseph A. FITZMYER, S. J., *Luke the Theologian. Aspects of his Teaching* (Paulist Press N. J., 1989. - Eugene, Oregon: Wipf & Stock Publishers, 2004.).

⁴³ Joseph A. FITZMYER, *The Acts of the Apostles. A New Translation and Commentary* (AB 31), (New York: 1998.), XXXI+ 830 stranica.

⁴⁴ Raymond E. BROWN, *Uvod u Novi zavjet* (Zagreb: 2008.), 420-421. Usp.: Mato ZOVKIĆ, „Kronologija Pavlova djelovanja i pisanja“, *Bogoslovska Smotra* 73 (2003.), 49-70.

građanina, okolnost da su prema svjedočanstvu Josipa Flavija mnogi Židovi to imali te da Pavao sebe naziva rimskim imenom *Paulos* (ne židovskim *Saulos*), podupire pretpostavku da je to povijesno točno jer Pavao u poslanicama ne iznosi prvenstveno svoju biografiju (str. 144). Za usporedbu Lukine kronologije s onom Josipa Flavija spomenimo podatak u govoru Gamaliela pred Velikim vijećem u prilog zatvorenicima Petru i Ivanu u Dj 5,35-37. Tu Luka stavlja Gamalielu u usta da je pobunjenik Teuda s 400 pristaša bio smaknut i njegov se pokret raspao, a u „u vrijeme popisa“ Juda Galilejac podigao je ustanak koji se brzo rasprišio. Prema Flaviju, Teudina pobuna dogodila se za upravitelja Fada kojih petnaestak godina nakon uhićenja Petra i Ivana i Fitzmyer smatra da je ovdje Luka učinio kronološku pogrešku. Pobunu Jude Galilejca u vrijeme popisa pučanstva Flavije stavlja ranije, u vrijeme upravitelja Koponija pa bi i ovdje Luka načinio kronološku omašku (str. 340). Pavlovo svjedočenje kraljevstva Božjega Židovima Rima (Dj 28,23) Fitzmyer povezuje s Dj 1,3 te zaključuje: „Na ovoj razini u Lukinu izlaganju poruka o kraljevstvu Božjem uključuje radosnu vijest o Božjoj vladavini i kraljevanju nad ljudskim bićima po Isusu Kristu“ (str. 794).

Komentar Rim odraz je autorove znanstvene informiranosti i kršćanske zrelosti.⁴⁵ Već ranije on je ovu poslanicu uzimao kao model sastava Pavlovih spisa: naslov s pozdravom, zahvala Bogu za vjeru naslovnika, doktrinarno izlaganje, moralne pobude, osobne vijesti i zaključni pozdrav. Doktrinarnom dijelu (Rim 1,16-11,36) dao je naslov: „Božje evanđelje o Isusu Kristu, našem Gospodinu“ te ga podijelio na negativni vid o Božjoj srdžbi na pogane i Židove zbog grešnosti i pozitivni vid o darovanom opravdanju grešnika po vjeri u Krista raspetog i uskrslog. Ekumensko proučavanje novozavjetnog učenja o opravdanju usmjerilo ga je na odlomak Rim 3,21-31. Ovdje je tumačenju toga odlomka posvetio 14 stranica, a u bibliografiji samo za taj odlomak navodi 114 naslova.

U odsjeku o odbijanju naroda Isusova da raspetog i uskrišenog Nazarećanina prihvati za sveopćeg Pomazanika ili Krista (Rim 9-11), kojim završava doktrinarni dio, posvećuje veliku pozornost stihu: „Ta neopozivi su dari i poziv Božji“ (Rim 11,29) jer se nakon Drugog vatikanskog sabora na njemu temelji dijalog Crkve i židovskog naroda danas. U poticaju „Prigrlijte jedni druge kao što je Krist prigrlio vas na slavu Božju“ (Rim 15,7) vidi poziv na međusobno prihvaćanje krštenih Židova i krštenih pogana u Rimu (str. 705). Pavlov izraz za Febu kao *diakonos* Crkve u Kenhreji (Rim 16,1) naš autor prevodi s „minister –

⁴⁵ Joseph A. FITZMYER, *Romans. A New Translation with Introduction and Commentary* (AB 33), (New York: 1993.), 793 stranice.

stalna služiteljica, službenica“ te tumači da to može općenito značiti karitativnu djelatnicu, ali i članicu posebne skupine u mjesnoj Crkvi: „Nije moguće ustanoviti da li taj izraz u ono vrijeme označava đakonat kao ‘red’ koji je s vremenom nastao u Crkvi“ (729).

U istom nizu Fitzmyer je izdao komentar Poslanice Filemonu god. 2001.⁴⁶ Tu je knjigu posvetio studentima koje je poučavao od god. 1958. i od kojih je puno naučio. U uvodnom dijelu posvećuje posebnu pozornost ropstvu u starini, u judaizmu, kod Pavla, u prvoj Crkvi i kasnijem kršćanstvu (str. 25-33).

A u vrijeme jednog simpozija bibličara u Louvainu prisustvovao sam razgovoru kada je J. Fitzmyer, na upit sugovornika što sada piše, odgovorio kako je završio izlaganje Prve Korinćanima studentima na Gregoriana kao gostujući profesor i sada te bilješke dorađuje za objavljivanje u obliku knjige. Njegov komentar 1 Kor izašao je u istom nizu god. 2008. koji sada objavljuje Yale University u New Havenu.⁴⁷ Knjigu je posvetio svojoj subraći Isusovačke zajednice na sveučilištu Gregoriana u Rimu. U introdukcijskim pitanjima 1 Kor (str. 21-118) prikazuje Korint u vrijeme Pavlova djelovanja, sastav i stil poslanice a od teoloških tema u njoj ističe kristologiju, nauk o Bogu, nauk o Božjem Duhu, ekleziologiju, antropologiju i eshatologiju. Evo njegove podjele ove istinski pastoralne Pavlove poslanice:

- I. Uvod (1,1-9);
- II. Smutnje u korintskoj Crkvi o kojima je Pavao usmeno obaviješten (1,10-6,20);
- III. Odgovori na pitanja o moralnim i liturgijskim problemima (7,1-14,40);
- IV. Pouka o kerigmi, evanđelju i uskrsnuću mrtvih (15,1-58);
- V. Zaključak (16,1-24).

U ovoj poslanici Pavao tri puta govori o euharistiji kao tjednom spomen-činu Kristove smrti i uskrsnuća na kojem se krštenici kao mjesna Crkva sabiru i duhovno izgrađuju. Prvi puta u odgovoru na pitanje Korinćana smiju li sudjelovati na gozbama u čast idolima na koje ih zovu njihovi poganski rođaci (10,1-23), drugi puta u odgovoru na neredu prigodom svetih sastanaka na večeru Gospodnju (11,17-23) i treći u zaključnim napomenama o potrebi izdvajanja materijalne pomoći za svete u Jeruzalemu prigodom korintskih tjednih svetih susreta (16,1-4). Ova poslanica poznata je i po Apostolovim uputama

⁴⁶ Joseph FITZMYER, *The Letter to Philemon. A New Translation with Introduction and Commentary* (AB 34c), (2001.), 138 stranica.

⁴⁷ Joseph A. FITZMYER, *First Corinthians. A New Translation and Commentary* (New Haven: 2008.), XXV+660 stranica.

o karizmaticima na liturgiji Crkve koja je tijelo uskrslog Krista (12,1-14,40). Potrebnu pozornost autor je posvetio Apostolovoj disciplinskoj odredbi neka žene sudjeluju u liturgiji Crkve pokrivene glave (1 Kor 11,2-16) te neka ne propovijedaju na svetom sastanku (1 Kor 14,33b-36). Iako se ne može sa sigurnošću ustanoviti što je bila konkretna podloga Korinćanima za ta pitanja Apostolu u Efezu, očito je da je Pavao to smatrao zloporabom među krštenim vjernicima. Tumačeći te odlomke, Fitzmyer uvažava razmišljanja kršćanskih bibličarki i gleda kontekst Apostolovih odgovora. Odbacuje jeftin izgovor nekih komentatora da bi 1 Kor 14,34-36 bili umetak nakon Pavla jer taj dio teksta stoji u najstarijim grčkim rukopisima: „Redci 34-36 smatraju se autentičnim Pavlovim tekstom koji prenose svi grčki rukopisi Prve Korinćanima, u kojem Apostol negativno reagira na postupke nekih kršćanki Korinta koje naglašavaju jednakost i pravo nastupa na svetim sastancima; on kao da pokušava spasiti žene od srozavanja samih sebe. U takvu stavu kao da zauzima stav sasvim drukčiji od onoga u Gal 3,28 jer mu je sada stalo do učvršćivanja unutarnje stabilnosti i reda u ovoj mjesnoj Crkvi. Tako Baumert i drugi (uz različite nijanse, ovisno o tome jesu li te riječi po namjeni univerzalna smjernica ili samo ispravak određene prakse; zatim jesu li uopćeno pripovijedanje ili pitanja onih koji ne vode javnu molitvu“ (str. 529-530). Na kraju za potporu navodi misao njemačkog katoličkog bibličara N. Baumerta: „U svakom slučaju, Pavao ovdje ne želi postavljati granicu pokretu emancipacije, nego zauzeti stav prema *nekim* ženama koje su tada otišle predaleko na temelju svoje novostečene slobode tako da se i druge žene za tim povode. Stoga on ne anticipira sveopći protest žena, nego postupa u duhu 11,16 gdje je riječ o nekim osobama spremnim na prepirke (muškarci i žene). Ovdje se one ipak trebaju podložiti zajedničkom skupu. To samo neizravno uključuje podložnost muškarcima, a odnosi se također na neudane žene i udovice“ (str. 531).

Zaključak

Američki isusovac Joseph A. Fitzmyer, r. 1920., u Družbu Isusovu službeno primljen 1940. nakon završetka novicijata, kao student poslušao je sugestije svojih poglavara da se specijalizira za proučavanje Biblije. Zato je u toku filozofskog dijela studija magistrirao grčki te učio hebrejski i aramejski više nego što je tražio službeni program. Poglavari su mu dopustili da na protestantskom John Hopkins Universityju, pod vodstvom protestantskog biblijskog

arheologa W. Albrighta, načini doktorat iz aramejskih spisa god. 1956. Zatim su ga uputili na licencijati biblijskih znanosti na Papinskom biblijskom institutu u Rimu i povjerali mu da predaje različite biblijske discipline.

Tokom plodne znanstvene karijere od 1957. do 2011. napisao je oko 550 članaka, recenzija i knjiga od kojih su neke doživjele tri izdanja a bavio se i popularizacijom biblijskog učenja među svećenicima i zainteresiranim vjernicima laicima. S još dvojicom američkih bibličara redovnika prikupio je kompetentne suradnike i uredio je god. 1968. znanstveni komentar Biblije u jednom svesku te pomogao da dođe do novog izdanja god. 1990. s dvije trećine nove građe i novih suradnika. Iz prvog izdanja ovoga komentara na hrvatski su prevedeni dijelovi o biblijskoj teologiji SZ i NZ god. 1980. u obliku zasebne knjige a iz drugoga komentar evanđelja i Djela apostolskih god. 1997. i deset tematskih cjelina iz znanstvenog uvoda u Bibliju god. 2012. Iz njegova proučavanja kumranskih rukopisa, u kojima su pronađena i 4 fragmenta Tob na aramejskom i jedan na hebrejskom, izrastao je njegov komentar knjige Tobijine god. 2003. Uz članke i knjige o značenju kumranskih spisa za razumijevanje Isusa kao Židova Palestine u prvom stoljeću i Novoga zavjeta kao zbirke knjiga o Isusu za Crkvu priredio je - u razdoblju od 1981. do 2008. - komentar Lukina evanđelja u dva sveska te odvojenu knjigu o Lukinoj teologiji, zatim komentare Dj, Rim, Flm, i 1 Kor u ekumenskom nizu The Anchor Bible u New Yorku. Osjećao se pozvanim na tumačenje Biblije u Crkvi i za Crkvu. Preminuo je 24. prosinca 2016. navršivši 96 godina, ponosan i Bogu zahvalan što je bio isusovac i bavio se Svetim pismom.

AMERICAN BIBLE SCHOLAR JOSEPH A. FITZMYER, S. J. (1920-2016)

Summary

He had Jesuits as teachers at his high school in Philadelphia and joined the U. S. Jesuits of Maryland Province when he was 18. During his studies, his immediate superiors motivated him to learn Aramaic, Greek and Hebrew with a view to Bible Studies in the future. He wrote a doctoral dissertation on Aramaic writings found in Egypt, under the mentorship of the Protestant Bible Scholar and Archaeologist, William Albright, at John Hopkins University in 1956. After receiving his S. S. L. from the Pontifical Biblical Institute in Rome he made a fulfilling career in teaching and research at different universities in the U. S. He studied the Qumran writings extensively and published numerous articles about them, especially the four Tobit fragments in Aramaic and one in Hebrew found at Q4. According to his Jesuit confrère and fellow New Testament

scholar John R. Donahue, his bibliography comprised about 550 articles, reviews and books. Several of his books have been published three times, in revised and expanded forms. In 1968, together with Raymond E. Brown, S. S. and Roland E. Murphy, O. Carm., he organized a collaboration of English-speaking Catholic Bible scholars in writing The Jerome Biblical Commentary. In this edition, he wrote the texts of ten items. The second edition was entitled The New Jerome Biblical Commentary and published in 1990 by the same three editors but with two thirds of the contributors being new. It included seven female Catholic Bible scholars. In this edition, Fitzmyer wrote the text of seven items. From the 1968 edition, M. Zovkic translated items 41, 70, 76, 77, 78, 79 and 90 into Croatian, published in book form in 1980. From the 1990 edition, M. Z. translated items 40, 41, 43, 44, 61 and 78 into Croatian for publication as A Commentary on the Gospels and Acts, and Darko Tomašević with Marinko Antolović translated items 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73 and 74 from the same edition, published in Croatian in 2012 as A Scientific Introduction to the Bible. Within the ecumenical series, The Anchor Bible, New York, Fitzmyer published his commentaries on Luke's Gospel in two volumes (1981 and 1985), Romans (1993), Acts (1998), Philemon (2001) and First Corinthians (2008). His research on the Qumran fragments of Tobit resulted in his commentary on this deuterocanonical Old Testament book in 2003.

Fitzmyer was nominated in 1973 as a member of the Lutheran-Catholic ecumenical working group in the U. S., which produced the monographs Peter in the New Testament and Mary in the New Testament, in 1973 and 1978 respectively. He helped in formulating the joint Declaration on Justification by Faith in 1983. He was a member of the Pontifical Council for Promoting Christian Unity from 1967 to 1971 and the Pontifical Biblical Commission from 1984 to 1995. During his active years in the Washington D. C. area he was a member of the Jesuit community at Georgetown University, where, in 1964, he founded the Georgetown Summer Institute on Sacred Scripture to offer adult Christians an opportunity for biblical education, and he guided the Institute for 20 years. In 2011 he moved to the Jesuit Residence in Philadelphia, where he saw the terminal years of his earthly journey as a mission to pray for the Church and the Society of Jesus. He died on 24 December 2016 aged 96 and was buried on 5 January 2017.

M. Z. has been reading the exegetical writings of J. A. F. for more than 30 years and met him several times at the Colloquium biblicum lovaniense, Leuven, Belgium. M. Z. found J. A. Fitzmyer to be a brilliant Bible scholar and a fruitful user of the form-critical method, who explored the Bible within the Church and explained it to his fellow Catholics.

Key words: *American Bible scholar, Qumran writings, Commentary of Luke , Commentary of Tobit, two editions of Jerome Biblical Commentary, ecumenical presentation of Mary and Peter in the New Testament.*

Translation: Mato Zovkić and Kevin Sullivan